

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒՄ

(տեսապատմական անդրադարձ)

ՎԱԼԵՐԻ ՄԻՐԶՈՑԱՆ

Բանալի բառեր - իշխանություն, առաջնորդում, իշխանության օրենք, իշխանատենչություն, Պլուտարքոս, Պոմպեոս, Մաքս Վերեր, Ռոբերտ Գրին, Նելսոն Մանդելա:

Իշխանության ծագման և գործադրման հիմնախնդիրների քննարկումը, բնականաբար, հենվում է «իշխանություն» և «առաջնորդում» երևույթների ամենատարածված՝ վերերյան հայեցակարգի վրա: Ըստ այդմ՝ «**իշխանությունը**» սուբյեկտի (անհատ, խումբ, կազմակերպություն, խավ) հնարավորությունն է՝ որոշակի հանրույթի շրջանակներում (խումբ, ընտանիք, խավ, կազմակերպություն, հասարակություն) իրականացնելու սեփական կամքը, իսկ «**առաջնորդումը**» այդ հնարավորության փաստացի իրագործումն է, իշխանությունը տնօրինելու կերպը, սուբյեկտի իշխանական կամքը՝ գործողության մեջ: Իհարկե, իշխանության երևույթը մինչ այդ **Արիստոտելն** է մեկնաբանել որպես մարդկանց համակեցության անհրաժեշտ տարր, միջանձնային հաղորդակցման տեսակ, որն է օգտակար աշխատանք կատարելու հիմնապայման: Ըստ հույն մեծ փիլիսոփայի՝ միայն այնտեղ, որտեղ կարող ենք արձանագրել, որ «մեկ կողմը իշխում է, իսկ մյուսը՝ ենթարկվում, այդտեղ միայն կարող է խոսք լինել նրանց որևէ համատեղ աշխատանքի մասին»: Սա լիովին համահունչ է արիստոտելյան նպատակաբանությանը՝ երևույթների բացատրությանը նրանք ընդոծին օրինաչափությամբ. «Չէ՞ որ իշխելը և ենթարկվելը ոչ միայն անհրաժեշտ են, այլև օգտակար, և հենց ի ծնե ոմանք հակված են լինում ենթարկման, մյուսները՝ իշխելու»¹:

¹ **Аристотель**, Политика // Сочинения в 4-х томах, т. 4. М.: Мысль, 1984, с. 382.

Ըստ **Հեգելի** նույնպես՝ «իշխանություն» երևույթը ունի երկու կողմ՝ տիրող և ենթարկվող. դրանք միմյանց ենթադրում են, առանց մի կողմի՝ չկա մյուսը, չկա նաև «իշխանություն»՝ որպես հարաբերության տեսակ: Այսինքն՝ «**իշխանության օրենքը**» ներառում է և՛ իշխողին, և՛ իշխյալին: «Մեկը տիրում է, մյուսին կառավարում են: Իշխանությունը մի ըմբռնում է, որում բոլորը հա-վասարվում են: Իշխելն է պայմանավորում նրանց փոխհարաբերությունները՝ ուժի, հանճարի և խոսքի իշխանությունը»²: Ընդ որում, իշխանության այդ երկկողմանի էությունը, Հեգելի կարծիքով, հատկապես ցայտուն է արտահայտված «արևելյան մարդու բնավորության» մեջ. այստեղ ամեն ինչ մեկընդմիջտ որոշված է, քարացած, ուստի մեզ չպիտի զարմացնի առերևույթ հակասական միտումների համադրումը՝ «ամենքի վրա իշխելու ձգտում և հնազանդ ենթարկվածություն ամեն մի ստրկության»³:

Արդ, եթե փորձենք ասվածը տեղափոխել «դերերի» տեսության դաշտ, ապա կարող ենք նկատել, որ «իշխանությունը» բնորոշում է որոշակի համակարգի ներսում մյուսների համեմատ իշխանության սուբյեկտի (իշխանություն կրողի) դիրքը, իսկ իշխանության սուբյեկտի՝ մյուսներին «առաջնորդելու» պարտականություն-գործունեությունը բխում է այդ դիրքը գրավելու հանգամանքից: Փաստորեն իշխանությունը իշխող սուբյեկտի գրաված դիրքի ստատիկական բնութագիրն է, «առաջնորդումը»՝ դինամիկական: Իսկ նրա այդ «դիրքը» գոյանում է պաշտոնեական, մասնագիտական, տարիքային, գույքային, հուզական, հեղինակության, հարգանքի, հավատի և այլ հիմքերով:

Իշխանության հիմնախնդրի քննարկումը տեսաբանները սկսում են պետության ծագման առնչությամբ (թեպետ, հանրային իշխանություն, որպես այդպիսին, եղել է, անտարակույս, նաև մինչ

² **Гегель**, Исторические этюды // Гегель, Работы разных лет в двух томах. Т. 1. М.: Мысль, 1970, с. 214.

³ Անդ, էջ 214 – 215:

պետության ծագումը. ցեղատոհմային կառավարումը նույնպես իրականացվել է իշխանության տարբեր ձևերի գործադրմամբ, բայց այս թեման առանձին քննարկման նյութ է). այդպես է վարվում նաև **Մաքս Վեբերը**, սահմանելով պետությունը որպես սոցիալական մի գոյացություն, որը տվյալ տիրույթում (համապատասխան երկրի տարածքի շրջանակներում) օժտված է օրինավոր բռնություն գործադրելու իշխանության մենաշնորհով, և դարձյալ միայն պետությունը, որպես իրավունքի միակ աղբյուր, կարող է արտոնել առանձին հաստատություններին և անձանց օրինավոր բռնություն գործադրման լիազորություն⁴: Իշխանության դիտարկումը պետության գործառության լույսի ներքո Վեբերին հնարավորություն է ընձեռել տարբերակելու «իշխանություն» երևույթի երկու տարբեր բնութագծերը՝ «**օրինակարգությունը**» (լեգալությունը), այսինքն՝ իշխանության սուբյեկտի գործելակերպի՝ օրենքներով ու կանոններով սահմանված և ձևակերպված լինելը, և «**օրինականությունը**» (լեգիմիտությունը)՝ իշխանության օբյեկտի՝ կառավարվողների որոշակի վերաբերմունքը իշխանության հանդեպ: Այսօրինակ ըմբռնմամբ՝ իշխանությունը օրինակարգ է իրավական վավերացում-ձևակերպումների շնորհիվ. իշխանության սուբյեկտի կամքն արտահայտված է իշխանության օբյեկտի վարքագիծը կարգավորող որոշակի կանոնների ձևով, որոնց անշեղ կատարումն ապահովում են հսկելու իրավասությամբ օժտված անձինք կամ հաստատությունները: Օրինակարգությունը իշխանության արտաքին, առարկայական մարմնավորումն է, օրինականությունը՝ իշխանության ներքին ընկալման որակի բնութագիրն է:

«Իշխանություն» երևույթը բնութագրող այս երկու հիմնարար հասկացությունների պարզաբանումը մեզ հնարավորություն է տալիս անդրադառնալու իշխանությունը փաստացի գործադրողի՝ իշխանավորի վարքագծին: Իսկ դրա համար առավել հարմար

⁴ См. u **М. Вебер**, Политика как призвание и профессия // Вебер М., Избранные произведения / Пер. с нем., М.: Прогресс, 1990, с. 645 – 651.

տիրույթը վերերյան «**ռացիոնալ-բյուրոկրատական**» կառավարման համակարգն է, քանի որ հատկապես այստեղ է, որ սուբյեկտի իշխելու իրավունքը կորցնում է անձնային երանգը, դառնում կանոնակարգված համակարգի վերանձնային հատկությունը: Այդ հանգամանքը մեկ նախադասության մեջ փայլուն կերպով ամփոփել է Մ. Վեբերը. «Իշխանության օրինականությունն արտահայտվում է նպատակապաշտոնի մտածված, ստույգ ձևակերպված և հանրահռչակված կանոնների օրինակարգության մեջ»⁵: Այս համակարգը, հիրավի, հավակնում է օրինականության, այսինքն՝ կառավարվողների կամավոր հնազանդության, շնորհիվ օրինակարգության ապահովման: Սա իշխանության երկու բնութագրերի ներդաշնակության դեպքն է: Իշխանության մյուս երկու՝ ավանդական (նահապետական) և քարիզմատիկ տեսակները գուրկ են օրինակարգությունից, այսինքն՝ ձևայնացած և հաստատագրված կանոնների համակարգից, բայց օժտված են օրինականությամբ. առաջին դեպքում իշխանությունը ընդունելու և կամովին ենթարկվելու հիմքը հեղինակությանը (ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ կրոնական) ենթարկվելու սովորությունն է, երկրորդ դեպքում՝ կառավարվողների հավատը դեպի իշխանություն կրողի, առաջնորդի «առանձնաշնորհը» (քարիզման)՝ նրա «արտաառօրեական», արտասովոր կարողությունները: Այստեղ արդեն պիտի արձանագրենք հակադիր պատճառականությունը. նկատի ունեմ այն, որ ի տարբերություն «ռացիոնալ-բյուրոկրատական» իշխանության, վերջին երկու դեպքում իշխանությունը կարող է համարվել (իշխանության սուբյեկտն էլ կարող է հավակնել լինելու) օրինակարգ (թեկուզ պայմանականորեն), եթե ապահովված է օրինականությունը: Այս համեմատությունից պարզ է դառնում, թե ինչու է ռացիոնալ-բյուրոկրատական համակարգը եղածների մեջ առավել կենսունակն ու արդյունավետը: Այստեղ իշխանությունը գործում է ոչ թե, այսպես

⁵ **М. Вебер**, *Хозяйственная этика мировых религий* // Вебер М., Избранное. Образ общества / Пер. с нем., М.: Юрист, 1994, с. 71.

ասած՝ «կրկնակի սուբյեկտիվության» հիմքով (նկատի ունենալով սուբյեկտիվ իրողության սուբյեկտիվ ընկալումը՝ իշխանավորի հեղինակության կամ առանձնաշնորհյալ առաջնորդի այս կամ անձնային հատկության անձնավորված ընկալումը կառավարվողների կողմից), այլ վերանձնային, վերսուբյեկտիվ սկզբունքով: Այս պարագայում իշխանության սուբյեկտի կամքի իրականացումը ոչ թե զուտ սուբյեկտիվ ընտրություն է, առավել ևս կամայականության դրսևորում, այլ բյուրոկրատական կարգավորվածությունից բխող անդեմ պահանջ: Իշխանության սուբյեկտը ենթարկված է իշխանական համակարգի ընդոծին տրամաբանությանը: Այս լույսով հասկանալի է դառնում վերերջյան ձևակերպման խորությունը. «Հրամանը բխում է ոչ թե անձնական հեղինակությունից, այլ անդեմ նորմից, և բուն հրամանի արձակումը, իր հերթին, նորմի պահանջի կատարումն է, ոչ թե անսանձ կամայականություն, ողորմածություն կամ արտոնություն: Պաշտոնյան իշխանություն կրողն է, բայց նա երբեք դա չի իրականացնում իր անունից, այլ մշտապես անդեմ «հաստատության»՝ ի շահ նորմատիվային որոշակի կանոնների հիման վրա ձևավորված և դրանց ենթարկվող մարդկանց համակեցության»⁶:

Այս դատողությունների տեսակետից անդրադառնանք իշխանության սուբյեկտի և բուն իշխանության փոխհարաբերության հարցը, այլ կերպ ասած՝ իշխողը (միապետը, նախագահը, կազմակերպության ղեկավարը, ընտանիքը հայրը և այլն) ինչպես է ընկալում իր իշխանությունը, այսինքն՝ սեփական կամքի անխոչընդոտ իրականացումը: Մեկ անգամ էլ դիմենք գերմանացի սոցիոլոգին: Քաղաքական գործչի վարքագծի դիտարկման օրինակով Վեբերն առանձնացնում է **իշխանավորի հետևյալ երեք հատկությունը**: Առաջինը «կրքոտությունն» է՝ գործին նվիրվածությունը, կողմնորոշումը դեպի հնարավորինս արդյունավետ աշխատանքը: Երկրորդը «պատասխանատվությունն» է, որն ավելի որոշակի է

⁶ Անդ, էջ 67:

դարձնում իշխանավորի գործունեության գնահատումը: Երրորդ հատկությունը Վեբերն անվանում է «աչքաչափ». նկատի ունի իշխանավորի ունակությունը պահպանելու որոշակի տարածություն սեփական իշխանության և իր «ես»-ի միջև, որի շնորհիվ նա ունակ է դառնում գործելու «ներքին զսպվածությամբ և հանդարտությամբ», այնինչ տարածության բացակայությունը հանգեցնում է մի «մահացու վտանգի»՝ փառասիրությանը: Մա յուրատեսակ «ինքնահարբեցում» է, ավելի շատ անձնական իշխանությունը ցուցադրելու, տպավորություն գործելու, «իշխանությունից ինքնին հաճույք ստանալու» վարքագիծ, քան փաստացի առաջնորդում⁷:

Այս կերպ է ապահովվում իշխանության պահպանման և արդյունավետ գործադրման կարևոր, թեպետ արտաքուստ պարադոքսային թվացող պայմանը: Սեփական իշխանությունը ընկալել որպես դիրքից բխող վարքագիծ, այլ ոչ սեփական ազատ ընտրություն, անձնական կամքի արտահայտություն: Եթե չի ապահովվում այս պայմանը, ապա իշխանությամբ օժտվածը սկսում է ընկալել իր իշխանությունը ոչ որպես դիրքից ածանցյալ կարողություն, այլ որպես իր անձնային հատկություն: Այստեղից էլ, վեբերյան բնութագրմամբ, **իշխանավորի կործանարար փառասիրությունը**, երբ նա հաշվի չի նստում ոչ միայն այլոց կարծիքների հետ, այլև առարկայական հնարավորությունների: «Թե տերը ես եմ՝ բակլան խաշած եմ ցանում» հայկական ասացվածքը լավագույնս բնութագրում է իշխանական գոռոզամտությունը: Վոլյունտարիզմը, «վոժդիզմը», «նապոլեոնական համախտանիշը», առաջնորդի գերբարձր ինքնագնահատականի մյուս դրսևորումները հետևանքն են իշխողի ընկալման խաթարման, երբ դիրքը, պաշտոնը, կարգավիճակը ներքնայնացվում է, իմաստավորվում որպես զուտ անձնային հատկություն:

⁷ St' u M. Вебер, Политика как призвание и профессия, с. 690 – 692.

Պատահական չէ, ուրեմն, որ իրական կյանքում հանդիպում ենք ավելի շատ իշխանության չարաշահման դեպքերի, ապօրինությունների, քան խելամիտ գործադրման: Առավել վնասակարը երկու երևույթ է՝ իշխանության համակարգին ներհատուկ ամենակուլ ծավալապաշտությունը և իշխանատենչությունը՝ որպես անձնային հատկություն: Պատմության ընթացքը բազմիցս վկայել է, որ իշխանությունը, լինի ընտանիքի ներսում, թե ամբողջ պետության ծավալով, հակված է ավելի ու ավելի ընդլայնելու իր ազդեցության տիրույթը, քանի դեռ չի հանդիպում դիմադրության: Ուստի և բնականոն կարող է համարվել այն իշխանությունը և, համապատասխանաբար, այդ իշխանության վրա խարսխված առաջնորդումը, եթե միշտ առկա են տվյալ իշխանությունը և առաջնորդումը սահմանափակող, զսպող հանգամանքներ: Հակազդեցություն չստացող միանձնյա առաջնորդը, որ սկզբնապես սեփական կամքը իրականացնում է ենթարկվելով իրավունքին և օրենքներին, որպես կանոն, անցնում է բնականոն կառավարման սահմանը, աստիճանաբար վերածվում սեփական կամքը միակ իրավունքի և օրենքի վերածող բռնակալի: Նույն կերպ՝ հակազդեցություն չստացող կառավարման համակարգն է աստիճանաբար բյուրոկրատանում, վերածվում մի կառույցի, որի մեջ ներգրավված պաշտոնակատարներն ավելի շատ հոգում են սեփական վերարտադրության մասին, քան գործառույթների և պարտականությունների կատարման: Ինչ վերաբերում է իշխանատենչությանը, ապա որպես անձնային հատկություն դա կարող է դրսևորվել ինչպես հենց սկզբից՝ հասուն անձի հոգեկան կառուցվածքում, արժեքային կողմնորոշումներում՝ դառնալով փաստորեն իշխանության ձգտելու, առաջնորդի դեր խաղալու հզոր ազդակ, այնպես էլ բուն իշխանավարման ընթացքում, երբ իշխանավորը ձգտում է սեփական կամքը իրականացնելու միջոցների, ազդեցության լծակների տիրույթի անվերջ ընդլայնման:

Իշխանությունը, այդպիսով, լինելով իշխանավորի հնարավորություն՝ իրականացնելու սեփական կամքը, ազդելու այլոց վարքի վրա, միաժամանակ ազդում է հենց իր՝ իշխանավորի վրա: Թե՛ պատմությունը, թե՛ ներկա կյանքը բազմաթիվ հաստատումներն են տալիս այն իրողության, թե իշխանություն ստացած անձն ինչպես է փոփոխվում այդ իշխանության գործադրման, առավել ևս՝ իշխանության տիրույթի ընդլայնման, սեփական կամքը դրսևորելու իրականություն դարձնելու հնարավորությունների գորացման ընթացքում: Այդ փոփոխությունը ներառում է մարդուն բնորոշող առավել հիմնարար կողմը՝ նրա արժեքային համակարգը, ինչին էլ հետևում են գործելակերպի, մտածելակերպի, խոսելակերպի որոշակի փոփոխությունները: Երբեմն մարդու արժեհամակարգի փոփոխություններն այնքան խորքային են լինում, որ էթե համեմատենք նույն մարդուն իշխանություն ստանալու պահին և փոքրիշատն երկարատև իշխանավարման շրջանում, ապա դրանց էապես տարբեր մարդիկ կարող ենք համարել:

Իշխանություն ստացած անհատի անձնային ամենաեական փոփոխությունը, թերևս, արտահայտվում է այն պարադոքսի ձևով, որ որքան մեծանում է անձի իշխանությունը, այնքան ավելի է նա ձգտում իշխանության հետագա ընդլայնման: Այս պարադոքսը ամերիկացի կառավարաբան Ռոբերտ Գրինը համարում է **իշխանության 48 օրենքներից մեկը**. «Ոչ ոք չի ձգտում այն բանին, որ ավելի քիչ իշխանություն ունենա. ամեն ոք ձգտում է ավելի մեծ իշխանության»⁸: Իշխանության և իշխանավորի անձի միջև այսօրինակ կապին շատ հեղինակներ են ուշադրություն դարձրել: Դեռևս Նիկոլո Մաքիավելին էր մատնանշում ունեցած իշխանությունը պահպանելու անհրաժեշտության մասին իշխանավորի մտահոգության հանգամանքը. «Մարդկանց միշտ թվում է, թե իրենց տիրապետումն անբավարար կերպով է ապահովված, էթե իրենք չանեն նորանոր ձեռքբերումներ»⁹:

⁸ **Р. Грин**, 48 законов власти / Пер. с англ., М.: Рипол классик, 2002, с. 21.

⁹ **Н. Макиавелли**, Рассуждения о первой декаде Тития Ливия. М.: Мысль, 1996, с. 127.

Օլդոս Հաքսլին երևույթը բացատրում է բուն իշխանության յուրահատկությամբ, իշխողի հոգեբանության վրա գրեթե մոգական ազդեցությամբ. «Իշխանության բնույթն այնպիսին է, որ նույնիսկ նրանք, ովքեր գիտակցաբար չեն ձգտել իշխանության, այլ ստանձնել են այն հարկադրաբար, հաճախ սկսում են ավելիին ձգտել»¹⁰:

Գերբարձր ինքնազնահատականը, սեփական դիրքի և հեղինակության գերազնահատումը հանգեցնում են առաջնորդի ինքնամոլորեցմանը, երբ նա դադարում է ունակ լինել սթափ գնահատելու իրավիճակը, մանավանդ նաև շրջապատված է լինում շողոքորթ մերձավորներով, որոնք նրան հավաստի տեղեկություններ չեն տրամադրում արտաքին աշխարհի մասին: Այսպես, հռոմեացի զորավար **Գնեոս Պոմպեոսը** հանգամանքների բերումով մի պահ ձեռք էր բերել բացարձակ իշխանություն. առաջին եռապետությունը տրոհվել էր Մարկոս Կրասոսի զոհվելով, Հուլիոս Կեսարը Գաղիայում էր (սենատը նույնիսկ անգամ արգելել էր նրան վերադառնալ Իտալիա), Պոմպեոսը ընտրվել էր որպես միակ կոնսուլ (խախտելով պարտադիր երկու կոնսուլի ընտրության կարգը), նրա իշխանությունը և փառաբանությունը ժողովրդի մեջ գազաթնակետին էր հասել: Մինչդեռ երկիրը քաղաքացիական պատերազմի շեմին էր. շուտով Կեսարն անցնելու էր Ռուբիկոն գետը՝ այդկերպ փաստացի պատերազմ հայտարարելով Հռոմին:

Սակայն Պոմպեոսը չէր գիտակցում վտանգի չափը: «Քանզի գոռոզությունն ու մեծ բերկրանքը,– վկայում է **Պլուտարքոսը**,– տիրել էին Պոմպեոսին և նրա միջից դուրս մղել բոլոր բանական ըմբռնումները գործերի իսկական դրության մասին: Պոմպեոսը հիմա բոլորովին մի կողմ էր նետել իր սովորական զգուշությունը, որն առաջ միշտ ապահովում էր նրա անվտանգությունը և ձեռնարկումների հաջողությունը: Նա դարձել էր չափազանց հանդուգն և քամահրանքով էր խոսում Կեսարի հզորության մասին: Նա կարծում

¹⁰ **Օ. Խակսլի**, *Օ дивный новый мир // Антиутопии XX века* М.: Книжная палата, 1989, с. 19.

էր, որ ինքը կարիք չի ունենա Կեսարի դեմ զենք գործի դնելու կամ դիմելու որևէ դժվարին ու հոգսաշատ գործողության, այլ որ հիմա ինքը շատ ավելի հեշտությամբ կոչնչացնի իր ախոյանին, քան մի ժամանակ նրան բարձրացրել է»¹¹:

Իրականության զգացումը կորցրած առաջնորդը ոչ միայն իրեն է վնասում, այլև իրեն հավատացող և հետևող անձանց: Դա է ապացուցում Պլուտարքոսի մտքի շարունակությունը. «Այսպես Պոմպեոսը է՛լ ավելի էր տոգորվում մեծամտությամբ և, հավատալով իր հզորությանը՝ հակառակորդի ուժերի նկատմամբ հասավ այնպիսի արհամարհանքի, որ ծաղրում էր նրանց, ովքեր վախենում էին պատերազմից: Իսկ նրանց էլ, ովքեր ասում էին, թե չեն տեսնում այնպիսի մի գորք, որը կովելու է Կեսարի դեմ, եթե Հռոմի վրա գա, Պոմպեոսը զվարթ ժպիտով խնդրում էր չանհանգստանալ: «Բավական է, որ ես,– ասում էր նա,– ոտքս գետնին խփեմ Իտալիայի ուզածդ տեղում, տեղնուտեղը գետնի տակից կհայտնվեն և՛ հետևակ, և՛ հեծյալ զորքեր»»: Գոռոզ առաջնորդը չարաչար պատժվում է: Կեսարն անցնում է սահմանը, առանց դիմադրության շարժվում դեպի Հռոմ, խուճապ է սկսվում, անգամ սենատորներն են հեռանում, Պոմպեոսն էլ է թողնում քաղաքը, ընդ որում նույնիսկ նրա համախոհներն են ծաղրանքով հիշեցնում պարծենկոտ հայտարարությունը, առաջարկում «ոտքը խփել գետնին»: Ի դեպ, Կեսարը, տիրելով Հռոմին, ոչ մեկի խաթրին չի դիպչում, հռչակում է գրթասրտության քաղաքականություն, ամեն կերպ սիրաշահում բնակիչներին, անգամ հաշտության հեռակա առաջարկություն է անում Պոմպեոսին: Վերջինս չի հավատում Կեսարին, իսկ միգուցե փառասիրությունը թույլ չի տալիս ընդառաջ գնալու նախկին զինակցին: Նրանց բախումն անխուսափելի է դառնում, վճռական ճակատամարտում Պոմպեոսի զորքը պարտվում է, ինքն էլ ապաստարանի որոնումներն ավարտում է Եգիպտոսում, որտեղ նենգաբար սպանվում է. եգիպտական

¹¹ Պլուտարքոս, Համեմատական կենսագրություններ // Երկեր, Եր.: Հայաստան, 1988, էջ 282–283:

ղեկավարությունը ենթադրում էր, թե կհաճոյանա Կեսարին, այնինչ վերջինս վշտանում է և մահապատժի ենթարկում հանցագործներին (նման երևելի հոմեագուն ստորաբար սպանելու համար): Այդպես անփառունակ վերջացավ մեկի կյանքը, ում դեռ երիտասարդ տարիքում տվել էին «Մեծ» (Մագնոս) պատվանունը: Երիցս արդարացի էր Պլուտարքոսը. «Ինչպիսի՞ երջանկություն կլիներ նրա համար, որ հենց այդ ժամանակ էլ ավարտեր իր կյանքը, երբ նրան դեռ ուղեկցում էր Ալեքսանդրի հաջողությունը»¹²:

Վերադառնանք առաջնորդի **իշխանատենչության** քննարկմանը: Ամերիկացի նշանավոր հոգեվերլուծաբան, փիլիսոփա, սոցիոլոգ **Էրիկ Ֆրոմը** իշխանության ներքնայնացման վերոնշյալ երևույթը դիտարկել է իր առանձնացրած՝ մարդ արարածին բնորոշ երկու կենսակերպերի՝ «ունենալու» (having modus) և «լինելու» (being modus) հայեցակարգի շրջանակում: Ըստ Ֆրոմի՝ այս տարբերակումը ոչ թե անհատի առանձին հատկություններին է վերաբերում, այլ հիմնարար նշանակություն ունի մարդու կենսափիլիսոփայության համար. «Ես նկատի ունեմ անհատի արժեքային կողմնորոշումների երկու հիմնական տեսակը, աշխարհում մարդու կեցության երկու կենսակերպ, անձի կառուցվածքի այն երկու բաղադրիչները, որոնցից մեկի գերակշռումը պայմանավորում է անհատի ամբողջականությունը՝ իրեն հատուկ մտքերով, հույզերով և արարքներով հանդերձ... «Ունենալու» կողմնորոշմամբ մարդը աշխարհին մոտենում է որպես սեփականատերը իր գույքին»¹³: Ուրեմն, իշխանություն ունենալու պարագայում նման մարդն այդ իշխանությունից, ավելի ստույգ իշխանական դերից բխող հեղինակությունը սեփականացնում-ներքնայնացնում է. «Մտածելակերպի սխեման այսպիսին է՝ սա իմն է, սա ես յուրացրել եմ, ես սրա տերն եմ, սա իմն է դարձել առհավետ, սա ինձ ներհատուկ է, սա իմ մեջ է և անմատչելի է որևէ օտար

¹² Անդ, էջ 269:

¹³ **Ջ. Փրոմ**, *Иметь или быть?* / Пер. с нем., М.: АСТ, 2017, с. 44.

նունձգության համար»¹⁴: Եվ ինքնին հասկանալի է, որ նման հոգեբանությամբ ղեկավարի համար անհնարին է պատկերացնել իշխանությունից կամովին հեռանալը:

Իսկ չէ՞ որ **իշխանական դիրքից ժամանակին հեռանալու կարողությունը** բացառիկ նշանակություն ունի ամեն մի մակարդակի ղեկավարի վարքագծի համագումարային գնահատականի համար: Այստեղ տրամաբանությունը շատ պարզ է. որոշակի հանրային շրջանակներում դու իրականացրել ես քո կամքը, առաջնորդել ես ենթականերիդ և հետևորդներին, բայց գալիք է մի պահ, երբ պետք է հեռանաս, տեղդ զիջես հաջորդ առաջնորդին, կարողանաս իշխանությունդ հանձնել: Այս տրամաբանությունը նաև օրենսդրական իրողություն է ժամանակակից շատ պետություններում, երբ նախագահի կամ ղեկավարի պաշտոնը ունենում է ժամկետային սահմանափակումներ:

Ուշագրավ են ճապոնական կառավարաբանության նահապետ **Կոնոսուկե Մացուսիտայի** նկատառումները առաջնորդի՝ ժամանակին հեռանալու կարևորության մասին. «Պետության մակարդակով լինի, ընկերության, թե ամեն մի այլ կազմակերպության՝ ղեկավարի համար ծայրահեղորեն կարևոր է իմանալ, թե երբ է հարկավոր թողնել իր դիրքը: Բայց եթե նա դարձել է ինչ-որ գաղափարի մոլագար կամ չափազանց ինքնավստահ կամ կուլ է գնացել ազահությանը, ապա կարող է և չնկատել այն ազդակները, որ հուշում են, թե հեռանալու պահն է: Նույն կերպ էլ, եթե նա կորցնում է ժամանակի զգացողությունը, ապա հնարավոր է, որ հեռանալու մասին հայտարարվի, երբ հեռանալ չէր կարելի, դրանով առաջացնելով բազում խնդիրներ և անգամ վնասելով այլոց»¹⁵:

Սա շատ հին խնդիր է, և պատմությունը մեզ ցուցադրում է ինչպես իշխանության գալուն, այնպես էլ իշխանությունից հեռանալ-չհեռանալուն առնչվող բազում ողբերգություններ: Հանուն

¹⁴ Անդ, էջ 48:

¹⁵ **К. Мацусита**, Философия менеджмента / Пер. с англ., М.: Альпина Паблишер, 2016, с. 51.

իշխանատիրության խարդավանքներ, դավադրություններ, դավաճանություններ, պալատական հեղաշրջումներ ու սպանություններ կան շատ պետությունների անցյալի էջերում: Հիշատակենք միայն մեկ փաստ. Հռոմի կայսրության առաջին 300 տարվա ընթացքում 50 ղեկավարներին 37-ը կամ սպանվել են, կամ հարկադրված ինքնասպան են եղել:

Իշխանավորի՝ ժամանակին կանգ առնելու մասին է **Ռոբերտ Գրինի** նշանավոր 48 օրենքներից ևս մեկը. «Նախատեսած նպատակից հեռու մի անցիր: Հաղթելիս՝ իմացիր թե ե՛րբ է հարկավոր դադար տալ»: Հիշատակելով բազում օրինակներ և հանգամանորեն վերլուծելով մի քանիսը՝ Գրինն ամփոփում է միտքը. «Պատմության մեջ կիսոված են փառավոր կայսրությունների ավերակները և այն առաջնորդների դիակները, որոնք չեն կարողացել ժամանակին կանգ առնել և հանրագումարի բերել սեփական նվաճումները»¹⁶:

Իշխանագրկման անձնային-հոգեբանական կողմի մասին կարծիք է հայտնել շոտլանդացի նշանավոր տնտեսագետ և բարոյագետ-փիլիսոփա **Ադամ Սմիթը**: Ամեն ոք ձգտում է բարգավաճման, հանրային կյանքում ճանաչման և բարձր դիրքի, իսկ վերջինիցս ածանցյալ իշխանության զգացումը մարդու առավել հզոր զգացումներից մեկն է: Ահա թե ինչու իշխանությունից զրկվողը հոգեբանորեն ծանր է դա տանում. «Ուրիշ մարդկանց զգացումների վրա այն իշխանությունից զրկվելը, որ այդպես դյուրին տրամադրում է մեզ նույն այդ իշխանությունը, նմանօրինակ կորուստը դարձնում է անտանելի»¹⁷: Բանն այն է, որ իշխանատենչությունը շատ վտանգավոր զգացում է, և որքան երկար է մարդը մնում իշխող դիրքում, այնքան ավելի է այդ զգացումը դառնում ամենակուլ՝ մյուս բոլոր զգացումներն աղոտանում, աղքատանում են անհատի համար: Սրանով էլ բացատրվում է շատերի անկումային հոգեբանությունը պաշտոնանկումից հետո: Դա էլ արձանագրում է Սմիթը.

¹⁶ P. Грин, 48 законов власти, с. 732, 734.

¹⁷ А. Смит, Теория нравственных чувств / Пер. с англ., М.: Республика, 1997, с. 75.

«Պաշտոնանկ եղած պետական գործիչներից սոսկ քչերին է հաջողվում հանուն իրենց հանգստության հաղթահարել սեփական պատվամոլությունը և արհամարհանքով վերաբերվել այն մեծարանքներին, որոնք նրա համար արդեն դարձել են անհասանելի»¹⁸:

Իհարկե, պատվամոլության հանգամանքը դյուրին է բացատրում իշխանական դիրքը կամովին չլքելու դեպքը, սակայն չենք կարող բոլորին դա վերագրել: Եթե նկատի ունենանք ժամանակակից ժողովրդավարական հանրապետությունները, ապա բացառված չեն իշխանությունը չզիջելու ավելի վեհ դրդապատճառներ՝ պետության և ժողովրդի առջև պատասխանատվության զգացումը, սկսված ծրագրերն անպատճառ իրականացած տեսնելու մղումը, անհանգստությունը հասարակության ապագայի համար և այլն: Այդուհանդերձ, ժողովրդավարության սկզբունքների պահպանման և անձնական դիրքորոշման միջև երկընտրանքը շիտակ առաջնորդը լուծում է հոգուտ առաջինի, և հենց այդ լուծումն էլ բնութագրում է նրա իսկությունը՝ իսկապես շիտակ առաջնորդ է, թե՞ պատեհապաշտ իշխանավոր: Ամերիկացի նշանավոր գրող, քաղաքական մեկնաբան **Ուոլտեր Լիպմանը** այստեղ տարբերակում է «պետական այր» հասկացությունը. «Ոչ բոլոր առաջնորդներն են պետական այրեր: Դրա փոխարեն բոլոր առաջնորդներն էլ չեն սիրում իրենց իրավասությունները վայր դնել, ընդ որում նրանց զգալի մասը դժվարությամբ է հավատում այն բանին, թե հանգամանքների անհաջող դասավորության դեպքում իրենց հաջորդն ավելի չի վատթարացնի վիճակը: Նրանք անգործունյա չեն սպասում, մինչև որ հանրությունը կվերլուծի իրենց վարած քաղաքականությունը, քանզի որքան լավ հանրությունը պարզի կատարվածը, այնքան ավելի երերուն է դառնում իրենց դրությունը, ուստի և պարբերաբար ուժեղացնում են սեփական դիրքերը»¹⁹: Միգուցե այդպեղայ հասկանալի է

¹⁸ Անդ, էջ 75 – 76:

¹⁹ **У. Липман**, Общественное мнение / Пер. с англ., М.: Институт фонда “Общественное мнение”, 2004, с. 238.

դառնում հետխորհրդային որոշ հանրապետություններում սահմանադրության վերանայումը, երբ վերացվում է նախագահի՝ երկու ժամկետից ավելի ընտրության արգելքը:

Իսկապես, Բելոռուսի նախագահ Ալեքսանդր Լուկաշենկոն իշխում է 1994 թվականից, արդեն հինգ անգամ ընտրվել է նույն պաշտոնում, ինչի համար նույնիսկ հանրաքվեով (2004թ.) վերացրել է երկու ժամկետից ավելին ընտրվելու սահմանադրական արգելքը: Արդբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը չորս անգամ է ընտրվել նախագահ՝ 2003 թվականից: Բայց երկարակեցության ռեկորդը Ղազախստանի նախագահ Նուրսուլթան Նազարբանինն է. նա պետության ղեկավարն է եղել 1989թ. մինչև 2019թ. մարտը: Այդ ցուցանիշին շատ չի զիջում Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինը, որ պետության գլուխն է 2000թ. սկզբից. այսպես ասած՝ «երկու գումարած երկու անգամ» նախագահ է ընտրվել՝ միջանկյալ վարչապետության մեկ ժամկետով, ղեկավարելու է մինչև 2024 թվականը: Ինչո՞վ բացատրել իշխանությանն այսկերպ կառչելու ձգտումը: Իհարկե, տարբեր պատասխաններ կլինեն: Ըստ իս, սկզբնական շրջանում նորընտիր ղեկավարը լիովին գիտակցում է, որ իրեն տրվել է ժամանակավոր իշխանություն՝ սեփական դիրքից ածանցյալ: Աստիճանաբար, սակայն, տեղի է ունենում հոգեբանական և բարոյական այլափոխում. իշխանության սուբյեկտը սկսում է այն ընկալել ոչ թե գործառույթի կատարում, այլ սեփական ընդոծին հատկանիշ, անհատականության բացառիկ բնութագիծ: Իրերի բնականոն վիճակը գլխիվայր է շրջվում. եթե նախապես հանրությունը վարձել է ղեկավարի, որ նա սպասարկի հանրային կարիքները, այսինքն՝ կատարի կառավարչական որոշակի գործողություններ, ապա շրջված վիճակում այլափոխված, կարող ենք ասել՝ «ժամկետանց» առաջնորդը ջանում է իր կամքը թելադրել հանրությանը, գրկել ընտրություն կատարելու իրավունքից: Եվ որքան ավելի է նա ջանում մնալ իշխանության գլուխ, այնքան ավելի պարզ է, որ ամեն ինչից զատ, նա անհաջող առաջնորդ է, քանի որ սահմանված

Ժամկետում իշխելու ընթացքում շիտակ առաջնորդը պարտավոր է նաև պայմաններ ապահովել հերթական առաջնորդի համար, այլ ոչ թե փակել մյուսների, հատկապես սերնդափոխության ճանապարհը:

Պատմության մեջ եղել են, թեպետ խիստ հազվադեպ, իշխանությունի կամովին հեռանալու դեպքեր: Հիշենք հին հռոմեացի նշանավոր գորավար Սուլլայի օրինակը, որ Հռոմի սենատից ստացավ անժամկետ դիկտատորի լիազորություններ (թեպետ, ըստ օրենքի, դա ժամանակավոր մի պաշտոն էր՝ տասն օրվանից առավելագույնը՝ վեց ամիս), բայց երեք տարի անց (մ.թ.ա. 82-79) անակնկալ հրաժարական տվեց և սկսեց ապրել մասնավոր քաղաքացու պես: Ավելի հետաքրքրական է Դիոկղետիանոսի վարմունքը. 284թ. կայսեր դառնալիս՝ նա խոստացել էր քսան տարի հետո թողնել գահը, այդպես էլ վարվեց՝ 305 թ. հեռացավ (իր կայսերակից Մաքսիմիանոսի հետ միասին), իշխանությունը խաղաղ փոխանցելով իր իսկ նախապատրաստած փոխարինողներին (Կոնստանտինոս Քլոբոսին և Գալերիոսին) և հետագայում էլ քանիցս մերժեց քաղաքական կյանք վերադառնալու առաջարկությունները:

Առավել ևս ուշադրության պիտի արժանանա ժամանակին և կամովին իշխանությունից հեռանալու դեպքերի անձնային հիմնավորումների վերլուծությունը: Առաջնորդի ինքնագնահատականը, իր արածի և չարածի մասին մտորումները, հետևորդներին փոխանցվող հրաժեշտի ուղերձները, առհասարակ առաջնորդման էության մասին մտքերն արժեքավոր նյութ են ամենից առաջ բուն առաջնորդի անձն ավելի խորը ճանաչելու համար: Դիտարկենք **Նելսոն Մանդելայի**՝ Հարավաֆրիկյան Հանրապետության առաջին սևամորթ նախագահի հրաժեշտի խոսքի առավել էական հատվածը: Ինչպես հայտնի է, ռասայական խտրականության և ՀԱՀ-ում ապարտեիդի պաշտոնական քաղաքականության դեմ անխոնջ մարտիկը 27 տարի անցկացրել է բանտում, իսկ ազատվելուց հետո, 76 տարեկանում ընտրվում է (1994 թ.) ՀԱՀ նախագահ: Դեռ նախընտրական շրջանում Մանդելան խոստացել էր չառաջադրվել

հնգամյա երկրորդ ժամկետի համար, թեպետ ուներ վիթխարի հեղինակություն թե՛ երկրի ներսում, թե՛ դրսում (խաղաղության Նոբելյան մրցանակակիր էր, ընտրված էր միջազգային բազմաթիվ կազմակերպությունների ղեկավար կազմում): Հավելենք, որ հենց Աֆրիկայում ունենք ցայտուն օրինակներ 20-30 տարի նախագահի պաշտոնում մնալու: Բայց Մանդելան հավատարիմ է իր խոսքին և, մասնավորապես, հետևյալն է ասում. «Իմ ամենամեծ կորուստներից մեկն է եղել հանգիստ նստելու և խորհելու հնարավորությունը: Որպես նախագահ՝ իմ ներկայիս խիտ աշխատաժամանակը ինձ տեղ չի թողնում նման հնարավորության: Ես զրկված եմ նաև ընթերցանության հնարավորությունից, ինչն ունեի բանտում, որքան էլ դա կարող է զավեշտական թվալ: Բայց չե՞ որ մեր քաղաքական գործունեության կարևոր մասը հենց հանգիստ նստելն ու խորհելը պիտի լինի, այնինչ ես դրանցից սարսափելիորեն զրկված եմ եղել: Եվ վերջապես, ուզում եմ հնարավորություն ունենալ հանգիստ նստելու իմ զավակների և թոռների շրջապատում, լսելու նրանց երազանքներն ու ջանալու նրանց գորավիզ լինել այնքան, որքան կարող եմ»²⁰: Հիրավի, այս մի քանի տողն ավելի են բնութագրում մարդ-առաջնորդին, քան երկար ճառերն ու հաստատվոր գրքերը. ամենակուլ իշխանատենչությանը հակադրված է լիարժեք կենսասիրությունը: Մեզ համար պակաս արժեքավոր չէ Նելսոն Մանդելայի մի եզրակացությունը, որ կարող ենք համարել իշխանական փոխհարաբերությունների խելամիտ կարգավորման մեթոդաբանության կարևոր սկզբունք. «Այն առաջնորդը, որ դարձել է անընդդիմադիր (unopposed) և այդքանով արդեն ծանր պատասխանատվություն է վերցրել, իր առաջին պարտականությունը պիտի համարի ցրել զինակիցների մտավախությունն առաջնորդման առնչությամբ, այն է՝ նրանց

²⁰ N. Mandela, M. Langa, Dare Not Linger: The Presidential Years. London: Pan Books, 2018, p. 290.

հնարավորություն ընձեռի շարժման ներքին կառույցներում ազատորեն, առանց վախի մասնակցելու բանավեճերին»²¹:

Այսպիսով, իշխանություն կրողը կա՛մ ժամանակին հեռանում է (այդկերպ դրսևորելով սեփական «ես»-ի սթափ գնահատում, զգոն ինքնակառավարման տարր), կա՛մ նրան հեռացնում են, ընդ որում իշխանական հեղաշրջումը, որպես կանոն, կազմակերպվում է հենց նույն իշխանական բուրգի ներսում: «Ընդհանուր կանոնը հետևյալն է, – նշում է ռուս պատմաբան **Նիկոլայ Ստարիկովը**.– հեղաշրջումների, հեղափոխությունների, դավադրությունների և խռովությունների ճնշող մեծամասնության դեպքում իշխանավորից իշխանությունը նպատակադրվում են խլել նրա մերձավորագույն շրջապատի անձինք»²²: Ասվածի օրինակները, իսկապես, բազում են: Դասական օրինակը Հուլիոս Կեսարի սպանությունն է իր մտերիմների՝ Բրուտոսի, Կասիոսի, Դեցիմոսի, Ցիմբերի, Լոնգինոսի, մյուսների կողմից:

Ծանոթանանք Ն. Ստարիկովի քննարկած դեպքին: Այսպես, 1953 թ. ԽՍՀՄ բռնապետ Իոսիֆ Ստալինի մահվանից հետո²³ իշխանության եկած Նիկիտա Խրուշչովին իշխանագրկելու առաջին փորձը ձախողվում է (պաշտպանության նախարար, երկրորդ աշխարհամարտի հռչակավոր գորավար Գեորգի ժուկովի շնորհիվ), իսկ արդեն երկրորդը հաջողվում է, և դրա նախաձեռնությունը Լեոնիդ Բրեժնևին էր, որի ծառայողական առաջխաղացման մեջ բացառիկ է եղել հենց Խրուշչովի աջակցությունը: Մինչ այդ, 1964 թ. ապրիլին, նշվում է Ն. Խրուշչովի 70-ամյակը, հնչում են ծննդաներ, փառաբանություն, շնորհավորանքների հեղեղ, հերոսի կոչմամբ պարգևատրում, ապա... նույն տարվա հոկտեմբերին՝ պարզապես վոնդում են իշխանությունից: ԽՄԿԿ կենտկոմի պլենումի, այսպես կոչված՝ «Գաղտնի զեկուցումը» այժմ

²¹ Անդ, էջ XV – XVI:

²² **Н. Стариков**, Власть. СПб.: Питер, 2016, с. 59.

²³ Ն. Ստարիկովն ակնարկում է, թե ԽՍՀՄ առաջնորդը ոչ թե բնական մահով է մահացել, այլ նրան թունավորել են՝ դարձյալ, բնականաբար, մերձավորները:

հրապարակված է²⁴, և տեսնում ենք մարդկային ապերախտության, կեղծավորության, երկերեսանիության, ծախվածության մի իսկական համայնապատկեր: Մի քանի ամիս առաջ մեծագոր առաջնորդի հասցեին ներբողներ արտասանողները խանդավառ ցեխ էին շարտում նրա հասցեին: Կար, իհարկե, նաև արդարացի քննադատություն. Խրուչովը բնավ անսխալական չէր: Բայց դավադիրների նպատակը ոչ թե սխալները շտկումն էր, այլ սեփական իշխանության հաստատումը:

Խրուչովի հեռացումը պալատական հեղաշրջման դասական օրինակ է, և գուր է փորձում Ն. Ստարիկովը այստեղ ժողովրդի կարծիքը որպես փաստարկ-հիմնավորում բերել. «Շարքային քաղաքացիները չէին ցանկանում խրուչովյան ապագան, մի ապագա, որտեղ ԽՍՀՄ-ը դիտվում էր որպես առաջնորդների հանցագործությունների երկիր, այլ ոչ թե որպես աշխարհի բարոյական հեղինակություն»²⁵: Հետաքրքրական է, այդ նույն տրամաբանությամբ, շարքային քաղաքացիները ինչո՞ւ պիտի ցանկանային բրեժնևյան ապագան, այն իրողությունը, որի մասին Ստարիկովը ճիշտ է նկատում՝ «ոսկի ժամանակներ կուսակցական գործիչների համար՝ լիակատար իշխանություն և ոչ մի պատասխանատվություն»²⁶: Որքան էլ վիճելի է Ստարիկովի մեկնաբանությունը, սակայն անվիճելի է այն ճշմարտությունը, որ եթե ձգձգվում է առաջնորդի՝ ժամանակին հեռանալը, ապա անխուսափելիորեն տեղի է ունենում նրա հեռացում՝ բնականաբար հետևորդների մասնակցությամբ:

Որպես ամփոփում՝ մեկ էլ վերհիշենք իշխանատենչության մասին. կսխալվենք, եթե դրա մեջ որոնենք միայն ու միայն անձնային բնույթի պատճառներ: Ինչպես նշվել է, դիմադրության չհանդիպող

²⁴ Իոսիֆ Ստալինի զարհուրելի հանցագործությունների բազում ապացույցների խորապատկերին, մեղմ ասած, գունաթափվում է Ն. Ստարիկովի ստալինամեծար պաթոսը. «Խրուչովի զեկուցման (1956 թ. ԽՄԿԿ 20-րդ համագումարում Ստալինի անձի պաշտամունքի մասին – Վ.Մ.) կեղծիքն այսօր ակնհայտ է հարյուր տոկոսով, առավել ևս դրա կեղծիքը և վնասակարությունը ակնհայտ են եղել Ստալինի փորձառու զինակիցների համար» (Н. Стариков, Власть, с. 63):

²⁵ Տե՛ս Н. Стариков, Власть, с. 62.

իշխանությունը ձգտում է անվերջ ընդլայնել տիրույթը, ուստի և բացարձակ իշխանության հասած առաջնորդին հենց իր մերձավոր շրջապատն է հարկադրված լինում հեռացնել (վերացնել): Բայց իշխանավորի այլափոխման մեջ էական դեր են խաղում նաև կառավարման համակարգի ընդհանրական առանձնահատկությունները: Պլուտարքոսի վկայությամբ՝ նախապես ո՛չ Կալիգուլան, ո՛չ Ներոնը բնավ էլ արյունարբու, սանձարձակ անձինք չեն եղել, ինչպիսիք դարձան իշխանության գագաթնակետին հասնելով (հետո առաջինը դավադրաբար սպանվեց, երկրորդը՝ հարկադրված ինքնասպան եղավ): Նույնը՝ Հուլիոս Կեսարը. հաստատելով միանձնյա իշխանություն, այդուհանդերձ, ոչ թե ինքը, այլ սենատը նրան «կիսաստված» հռչակեց, տրամադրեց բացառիկ լիազորություններ, նրա պատկերով մետաղադրամ հատեց, շնորհեց «հայր հայրենյաց» կոչումը և մշտապես դափնեպսակ կրելու իրավունք, որոշեց տաճարներում նրա արձանը տեղադրել և այլն: Ուստի և այն բանում, որ այս առաջնորդները, ինչպես և շատ ուրիշները, կուլ են գնացել բացարձակ իշխանության գայթակղություններին և անփառունակ կերպով ավարտել կյանքը, մեղքի մեծ բաժին ունեն նաև նրանց մերձավորները՝ իրենց անզուսպ փառաբանությամբ և հաշվենկատ քծնանքով: Ուստի իշխանության և առաջնորդման հիմնախնդիրների հետագա վերլուծությունը պահանջում է նաև կառավարման համակարգի բարոյահոգեբանական առանձնահատկությունների համակողմանի ուսումնասիրություն:

Валерий Мирзоян, Власть и лидерство (теоретико-исторический обзор) – В статье анализируются некоторые теоретические проблемы власти и лидерства, а также рассмотрены их реальные проявления на протяжении всей истории. Основная идея заключается в том, что

²⁶ Անդ, էջ 73:

власть, как способность властного субъекта осуществлять собственную волю в рамках данной социальной структуры, неизбежно оказывает обратное воздействие на того же субъекта. Возникающее таким путём властолюбие как личностная черта лидера неизбежно искажает нормальные взаимоотношения между субъектом и объектом управления, открывает путь к деформированию поведения лидера, от попыток постоянного расширения собственной власти до установления полной диктатуры. Следовательно, как предоставление власти именно наиболее достойному лидеру, так и обеспечение своевременной смены власти имеет важное политическое и управленческое значение для демократических обществ.

Valeri Mirzoyan, Power and Leadership (theoretical and historical Review) -The article discusses the theoretical perceptions of some of the issues of power and leadership and their real manifestations throughout history. The basic idea is that the power of the leader, **as his ability** to realize **its own** will within the given social structure, inevitably has a reflective effect on the same leader. The power-loving, that arises in this way as a personality trait of a leader, inevitably distorts the normal mutual relations between the subject and the object of management, opens the way to deforming the leader's behavior, from attempts to constantly expand one's own power to establish a complete dictatorship. Consequently, both the provision of power to the most worthy leader and the ensuring of a timely change of power is of great political and managerial importance for democratic societies.